

A DIASZPÓRA POLITIKAI DIMENZIÓI

Gazsó Dániel

(Nemzetpolitikai Kutatóintézet; Nemzeti Köszolgálati Egyetem
Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kara)

*A tanulmány beérkezett: 2020. január 9. – opponálás: 2020. január 14. –
február 27. – véglegesítve: 2020. március 16.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányom célja, hogy átfogó képet nyújtson a diaszpórapolitikákról, különös tekintettel a kelet-közép-európai, és azon belül is a magyarországi gyakorlatokra. Miért és milyen körülmények között alakultak ki a diaszpórapolitikák ebben a térségben? Vannak-e hasonlóságok e tekintetben a különböző államok között, és ha vannak, mivel magyarázhatók, honnan eredeztethetők? A tanulmány első felében ezekre a kérdésekre keresem a választ. Ezt követően Magyarország diaszpórapolitikai gyakorlataira fókuszálok, kiemelt figyelmet fordítva a 2010 utáni időszakra. Az egyre bővülő politikai ágazatot négy szinten elemzem: 1) a törvényhozás szintjén; 2) a döntéshozó testületek és egyeztető fórumok szintjén; 3) a programok szintjén; valamint 4) az anyagi támogatások szintjén.

Kulcsszavak: diaszpórapolitikai gyakorlatok ■ anyaország ■ Kelet-Közép-Európa ■
Magyarország

A kormányok egyre nagyobb figyelmet fordítanak a különböző emigrációs hullámok következtében külföldön kialakult és idővel intézményesült diaszpóráközösségekre. Míg az 1980-as években alig néhány diaszpóraüggyel foglalkozó állami intézmény létezett, addig mára az Egyesült Nemzetek országainak több mint fele rendelkezik vele, némelyikük minisztériumi szinten (Gamlen et al., 2013). Mindez azt is jelzi, hogy a globalizáció folyamataival létrejött, országhatárokat átívelő diaszpórikus kapcsolatháló nem hozták el a modern nemzetállamok korának végét. A feltételezésekkel ellentétben a hidegháborúból győztesen kikerült liberalizmus eszméje nem kovácsolta egyetlen globális közösséggé az emberiséget.¹ Az önmeghatározás és a világrend konstrukciójának továbbra is meghatározó tényezője maradt a nemzeti identitás, és az azt alakító nemzetpolitikák. A megújult társadalmi, politikai és gazdasági környezet nem vetett véget a nacionalizmusnak, pusztán új keretek

közé helyezte azt (Smith, 1995; Brubaker, 2006; Feischmidt et al., 2014). Az egyre nagyobb prioritással bíró diaszpórapolitikák a kormányok újfajta, XXI. századi, globális méreteket öltő nemzeti törekvéseinek legszembetűnőbb megnyilvánulásai.

A következőkben ezt az egyre népszerűbb és kiterjedtebb anyaországi aktivitást vizsgálom meg, különös tekintettel a kelet-közép-európai, és azon belül is a magyarországi gyakorlatokra. Az anyaországi aktivitás mellett természetesen a diaszpóra politikai dimenzióinak részét képezi az érintett közösségek intézményesülése is. Ez a két folyamat ráadásul egymással szorosan összefügg: a diaszpóraszervezetek és a diaszpórapolitikák sok esetben egymást alakítják. Jelen tanulmányban azonban elsősorban nem a diaszpórák közösségek önszerveződésére, hanem anyaországi támogatására fókuszálok. Miért és milyen körülmények között alakultak ki a diaszpórapolitikák ebben a térségben? Vannak-e hasonlóságok e tekintetben a különböző államok között, és ha vannak, mivel magyarázhatók, honnan eredeztethetők? A diaszpórák támogatásának milyen bel- és külpolitikai vetületei vannak? Elemzésemben ezekre a kérdésekre keresem a választ. Először a kelet-közép-európai anyaországok diaszpóra felé irányuló konkrét intézkedéseit vizsgálom meg közelebbről, a hasonlóságok után kutatva. Ezt követően Magyarország diaszpórapolitikai gyakorlataira fókuszálok, kiemelt figyelmet fordítva a 2010 utáni időszakra. Az egymást követő Orbán-kormányok alatt kiteljesedő politikai ágazatot négy szinten veszem górcső alá: 1) a törvényhozás szintjén; 2) a döntéshozó testületek és egyeztető fórumok szintjén; 3) a programok szintjén; valamint 4) az anyagi támogatások szintjén.

A fogalmi kereteket tisztázva, tanulmányomban diaszpórának hívom azokat a földrajzilag széttagolt migrációs eredetű makroközösségeket, melyek az őket körülvevő társadalomba integrálódtak, de nem teljesen asszimilálódtak, azaz megtartották etnikai határaikat, és szimbolikus vagy akár pragmatikus kapcsolatban állnak más területeken élő, de azonos származásúnak vélt rokonközösségekkel, valós vagy elképzelt óhazájukkal, illetve anyaországukkal (Gazsó, 2015/b: 16.). Ennek a meghatározásnak a kiegészítéseként fontos megjegyezni, hogy a migrációs eredet – mint a diaszpóra legáltalánosabban elfogadott kritériuma – elsősorban nem a tényleges, tehát a személyesen átélt migrációt jelenti, hanem az elvándorlás eseményének kollektív tudatban való megjelenését, szimbolikus, közösségformáló erejét. Hangsúlyozandó továbbá, hogy a diaszpóralét szempontjából meghatározó tényező az idő. A befogadó ország társadalmába való integráció és az etnikai határmegtartás ugyanis nem egyik napról a másikra történik. Hosszabb időnek kell eltelnie ahhoz, hogy egy migrációs eredetű közösségről kiderüljön, vajon képes-e az őt körülvevő társadalomba beilleszkedni, valamint a megkülönböztetett etnikumként való létezés vágyát egyik generációról a másikra továbbadni. Mindemellett, a diaszpóra és az ún. őshonos kisebbségi közösségek csak elméleti szinten különböztethetők

meg ilyen tisztán.² Ahogyan arra többek között James Clifford is felhívta a figyelmet: „A túlságosan meghúzott választvonalak »eredeti« lakosok (akik gyakran maguk is kiszorítottak korábbi lakosokat) és a későbbi bevándorlók között a történetietlenség veszélyének vannak kitéve” (Clifford, 2000: 13.). Ezzel együtt maga Clifford is elismerte, hogy a diaszpóra és az őshonos kisebbségek érdekképviselői és politikai tevékenységei lényegesen eltérnek egymástól: „nagyon különböző elveken alapul az olyan népek politikai legitímációs igénye, akik még az írott történelem előtti időkben laktak egy területet, és azoké, akik gőzhajón vagy repülőgépen érkeztek” (Clifford, 2000: 13.). Tanulmányomban elsősorban a diaszpóra politikai dimenzióira fókuszálok, de a fentiekből következően több ponton is érintem majd a határváltoztatások következtében kialakult őshonos kisebbségi közösségek témáját, különös tekintettel anyaországi kapcsolataikra.

DIASZPÓRAPOLITIKAI GYAKORLATOK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Kelet-Közép-Európa országainak diaszpórapolitikái mind kötődnek valamilyen formában a nemzeti kérdéshez, azaz a nemzet elképzelt és az állam területi határainak egybe nem eséséből fakadó problémához. Az, hogy ez a kérdés ilyen nagy jelentőséggel bír Európának ezen a részén, elsősorban a politikai és etnikai határok egymástól való eltéréséből fakad, amely a modern nemzetállamok kialakulásának korában került előtérbe. A különböző nemzetiségek a lazán integrált Habsburg Birodalom, Oszmán Birodalom és cári birodalom területi és intézményi keretei között fejlődtek ki. Vezetőik a történelmi jogokra hivatkozva követeltek új, a nemzet határaival egybeeső államhatárokat. Így a modern nemzet koncepciója nem a már meglévő politikai és területi államkeretektől nőtte ki magát – ahogyan az a legtöbb észak- és nyugat-európai nemzet esetében történt –, hanem azokkal szemben, a közös nyelvre, kultúrára, eredetre, valós és kitalált történelmi tradíciókra alapozva. A nemzeti mozgalmakat pedig nem a rendi korszakban fogant képzeteket elutasító, az *Ancien Régime* meghaladását követelő polgárság idézte elő – mint Franciaországban –, hanem a kiváltságait féltve őrző nemesség, amely a nemzet nevében védte saját érdekeit a birodalmak modernizációs önmegújítási kísérleteivel szemben.³

A kultúrnemzet eszméjének dominanciája mellett jelentősen meghatározták a nemzeti kérdés kelet-közép-európai alakulását a politikai tér egymást követő újrarendeződései XX. század folyamán. Először az első világháborút követően, a fent említett többnemzetiségű birodalmak felbomlásával jöttek létre új államok, látszólag a nemzetiségi elv alapján. Ennek, az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Thomas Woodrow Wilson által ajánlott területelosztási elvnek a gyakorlati megvalósítását több tényező is ellehetetlenítette. Egyrészt

a világháború után felbomlott, lazán integrált birodalmak lakossága igen kevert volt: a különböző nyelvi és etnikai közösségek elszórtan éltek vagy ugyanazon a településen évszázadok óta több nyelvi és etnikai közösség élt együtt. Másrészt a birodalmi területeken létrejött új államalakulatok vezetői a történelmi jogokra hivatkozva legtöbbször túl kiterjedt, a meglévő nyelvi és kulturális határokon átívelő területekre tartottak igényt. Harmadrészt a nemzetiségi elv gyakorlati alkalmazásának talán legnagyobb akadályát azok a gazdasági és politikai érdekek képezték, amelyeket a háború alatt az antanthatalmak titkos szerződésekben és megállapodásokban szentesítettek potenciális szövetségeseikkel, és amelyek több esetben felülírták úgy a történeti *status quo*, mint a nyelvi, etnikai hovatartozás szempontjait (Cartledge, 2011; Romsics, 2017; Gazsó, 2015/a). A politikai tér második nagy átrendeződésére hetven évvel később, a kétpólusú világrendszer megszűnését és a hidegháború végét követően került sor, a Szovjetunió és Jugoszlávia szétesésével, valamint Csehszlovákia kettéválásával. Mindezek következtében emberek millió kerültek kisebbségi státusba az anyaországukon kívüli területeken. Kelet-Közép-Európában ezek a határváltoztatások és a velük járó nemzetközi konfliktusok adják a kisebbség–többség viszonyának sajátos jellegét (Kymlicka, 2001; Brubaker, 2006).

Az eddigiekben ismertetett történelmi és politikai kontextusból adódó regionális sajátosságok nem hagyhatók figyelmen kívül a diaszpórapolitikák elemzésénél. Ellenkező esetben fennáll a veszélye annak, hogy egyes gyakorlatokat félreértelmezzünk. Például az egyszerűsített honosítási eljárás – amely az egyik legelterjedtebb törvényes szinten megjelenő diaszpórapolitikai gyakorlat a világon – minden bizonnyal mást jelent a Kárpát-medencében, mint Nyugaton, ahol az állampolgárság (*citizenship*) és a nemzetiség (*nationality*) fogalmi sokszor egymás szinonimájaként jelennek meg a szóhasználatban. Következésképpen az anyaországok besorolása aszerint, hogy rendelkeznek-e etnikai alapon megfogalmazott egyszerűsített honosítási eljárással vagy sem, vajmi keveset árul el az egyes országok diaszpórapolitikájáról, sőt akár félrevezető is lehet: általa egészen más diaszpórapolitikai stratégiával rendelkező államok kerülhetnek egy kategória alá sorolva. Ezért inkább érdemes a regionális, illetve országos sajátosságokra koncentrálni és a diaszpórapolitikai gyakorlatokat a történeti partikularizmus elvét követve értelmezni. Kelet-Közép-Európában ezek a gyakorlatok – mint az a fentiekből is kiolvasható – elválaszthatatlanok a tágabb értelemben vett nemzetpolitikától, amelyben erőteljesen megjelenik a kultúrnemzet eszméjének dominanciája, és elsősorban a XX. századi határváltoztatások következtében kialakult ún. őshonos (*autochton*) kisebbségi közösségek felé irányul.

A határon túli nemzetrészek és az anyaország kapcsolata a negyven évig tartó államszocializmus alatt tabunak számított ebben a térségben. A második világháborút követően kialakult kétpólusú világ keleti féltekéjén úrrá lett

az az elképzelés, miszerint a nemzeti kérdésből fakadó problémák maguktól megoldódnak majd a közös cél, a szocializmus megteremtésében: a nemzetek megtalálják a közös nevezőt a marxizmus jegyében. Nem találták meg! Ahogyan Rogers Brubaker társszerzőkkel közösen írt kötetében megállapította: „A történelem – legalábbis a világnak ebben a részében – távolról sem lépett túl a nemzetállamon, inkább mintha visszatért volna hozzá.” (Brubaker et al., 2011: 55.). Csepeli György és Örkény Antal is hasonló megállapításra jutottak egy, a Társadalmi Riport 1996-os kiadványában megjelent tanulmányukban: „Az államhatároknak tulajdonított »szentség« végül túlélte az államszocializmus összeomlását is, de mivel elvesztette »szocialista tartalmát«, a »nemzeti forma« a szocializmusból kilábaló és a demokrácia felé tartó országok politikájának vezérlő elvévé vált. Ennyiben az államszocializmus elmúltával ma már »államnacionalizmusról« beszélhetünk. A közép- és kelet-európai országok új keletű államnacionalizmusa az európai nemzeti fejlődés legutolsó megnyilvánulása.” (Csepeli – Örkény, 1996: 273–274.). Ez a folyamat a leglátványosabb és egyben legerőszakosabb formában a délszláv háborúban volt tetten érhető. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nemzeti kérdés csak a Balkánon került előtérbe. A nemzet elképzelt és az állam területi határainak egybe nem eséséből fakadó problématerület égetővé vált az egész térségben, csakhogy a legtöbb országban az európai integráció eszméje visszafogta, korábban tartotta az új keretek között feltörekvő nacionalizmusok kibontakozását (Csörgő–Goldgeier, 2018.). Az államszocializmusból kilábaló országok politikai elitje, a gazdasági és társadalmi fejlődés érdekében szükségesnek vélte a nyugati társadalmakhoz való felzárkózást, amelynek előfeltétele volt a nemzetközi szervezetekhez való csatlakozás. Ehhez be kellett tartani a nemzetközi normákat. Ilyen körülmények között a területi revízió, a népességcseré vagy az erőszakos asszimiláció szóba sem jöhetett. Sokkal visszafogottabb, a nemzetközi jogszabályoknak megfelelő megoldásokra volt csak lehetőség.

Kelet-Közép-Európa posztszocialista országainak első és legáltalánosabb nemzetpolitikai és egyben diaszpórapolitikai lépése az anyaországi felelősségvállalás alkotmányos kinyilatkoztatása volt. A legtöbb függetlenné vált állam – Magyarország, Románia, Szlovénia, Macedónia, Horvátország, Bulgária, Ukrajna, Lengyelország és Szlovákia – alaptörvényébe bekerült az azonos nemzethez tartozó, de más országokban élő külföldiek támogatásának elve.⁴ Ez az alkotmányos felelősség-klauzula igen sokféleképpen értelmezhető. A kérdés, hogy hogyan kell, illetve lehet annak eleget tenni, heves vitákat keltett úgy az egyes országokon belül – a különböző nézeteket valló politikai elitek között –, mint a nemzetközi porondon. Következésképpen, a külföldiek anyaországi támogatása egy nagyon bonyolult politikai ágazattá vált, amely éppúgy függ az adott ország anyagi lehetőségeitől és geopolitikai helyzetétől, mint a hatalmon lévők politikai orientáltságától, valamint az érintett közösségek többségi társadalmakkal való kapcsolataitól. Egységes, általánosítható

diaszpórapolitikáról éppen ezért nem beszélhetünk, azonban néhány, a régió sajátosságaiból eredő hasonlóságot be tudunk azonosítani a térségben (Kovács, 2019).

Az új kelet-közép-európai demokráciákban az anyaországi felelősségvállalás leggyakoribb formája az ún. kedvezménytörvények bevezetése lett.⁵ Ezek lényegében jogszabályi keretek között nyújtanak munkavállalási, utazási, oktatási, kulturális, illetve egészségügyi kedvezményeket a külföldi személyek számára az anyaország területén. E törvények szimbolikus jelentőségét tovább fokozza, hogy a legtöbb esetben speciális külföldi státussal ruházzák fel a kedvezményezetteket. Az anyaországok ezzel mintegy regisztrálták a nemzeti közösség külföldön élő tagjait. A kedvezménytörvények – amelyeket ez utóbbi tulajdonságuknál fogva státustörvényeknek is szoktak nevezni – általában egységesen vonatkoznak minden külföldire, függetlenül attól, hogy hol élnek, melyik másik ország állampolgárai és hogyan kerültek oda. Bizonyos esetekben azonban a törvény hatályát az etnikai-nemzetiségi elv valamely területi elvvel történő kombinációja alapján határozták meg. Ilyen a Lengyel Igazolványról (*Karta Polaka*) szóló 2007. évi CLXXX/1280. törvény, amelynek hatálya a volt Szovjetunió területén élő lengyelekre korlátozódik, valamint a 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. A kedvezménytörvényeknek ez a fajtája nem tartozik a szűkebb értelemben vett diaszpórapolitikai gyakorlatok körébe, hiszen azok célcsoportját nem az emigrációs hullámok nyomán létrejött diaszpórák közösségei alkotják, hanem a határváltoztatások következtében kialakult őshonos kisebbségi közösségek. Ez a megkülönböztetés kevésbé jellemző az egyszerűsített honosítás intézményére, amely különböző formákban ugyan, de szintén megjelenik a legtöbb kelet-közép-európai országban.

Az állampolgársági kérdés – az, hogy ki és milyen körülmények között veheti fel egy adott ország állampolgárságát – egy újabb különbségre vet fényt Európa nyugati és keleti fele között. Míg Nyugaton elsősorban az országba külföldről bevándorolt, letelepedett és részben integrálódott közösségekre és személyekre vonatkozik, addig Európának ezen a felén a nemzetpolitika területéhez tartozik, azaz inkább az államhatárokon kívül élő nemzetrészeket érinti. A külföldiek egyszerűsített honosítása általános diaszpórapolitikai gyakorlattá vált Kelet-Közép-Európában, azonban az ezzel kapcsolatos jogszabályok országonként eltérő kötelezettségeket és jogokat írnak elő (lásd erről Myra Waterbury összehasonlító elemzését, 2014.). Míg egyes esetekben az egyszerűsített honosítást csak az anyaországra való le-, illetve visszatelepedés esetében teszik lehetővé (mint Lengyelország, Szlovénia, Lettország és Moldova esetében), más államok ezt az eljárást lakóhelytől függetlenül gyakorolják (lásd Bulgária, Horvátország, Litvánia, Románia, Szerbia és 2010-től Magyarország). Míg a legtöbb esetben az egyszerűsített honosítással csak korlátozott politikai,

1. táblázat. Diaszpórapolitikai gyakorlatok Kelet-Közép-Európában – Törvények

TÖRVÉNYHOZÁS				
Ország	Kedvezmény-törvény	Egyszerűsített honosítás		Választójog
		lakóhelyhez kötött	lakóhelytől független	
Bulgária	2000. évi XXX. törvény a Bolgár Köztársaságon kívül élő bolgárokról		2001-től	Van
Horvátország	2011. évi CXXIV. törvény a Horvát Köztársaság és a határain kívül élő horvátok kapcsolatairól		1991-től	Van
Lengyelország	2007. évi CLXXX/1280. törvény a Lengyel Igazolványról	2000-től		Van
Magyarország	2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról		2010-től	Van
Románia	1998. évi CL. törvény a világ bármely részén élő románoknak biztosított támogatásról		1991-től	Van
Szerbia	2009. LXXXVIII. törvény a diaszpóráról és a régióban élő szerbekről		2004-től	Nincs
Szlovákia	1997. évi LXX. törvény a külföldi szlovákokról; 2005. évi CDLXXIV. törvény a határon túli szlovákokról	–	–	Nincs
Szlovénia	2006. évi XLIII. törvény a Szlovén Köztársaság és a határain kívül élő szlovének kapcsolatainak szabályozásáról	1991-től		Nincs

Forrás: Gazsó, 2017: 81.

szociális és polgári jogok járnak, más országok még választójogot is adnak a külföldi állampolgáraik számára, ezzel lehetővé téve, hogy részt vegyenek az országgyűlési választásokon, és levélszavazás formájában akár külföldről is leadhassák voksukat. Ez utóbbi országok körébe tartozik Bulgária, Horvátország és 2011-től Magyarország is.

Az eddigiekben ismertetett, különféle kedvezményeket, jogokat és kötelezettségeket nyújtó anyaországi törvénykezések mellett, léteznek olyan, a diaszpórapolitika részét képező jogszabályok is, amelyek elsősorban nem

2. táblázat. Diaszpórapolitikai gyakorlatok Kelet-Közép-Európában – Döntéshozó testületek

Ország	FELELŐS ÁLLAMI INTÉZMÉNYEK		
	Minisztérium	Minisztérium alá tartozó intézmény	Egyéb állami intézmény
Bulgária			Külföldön Élő Bolgárokért Felelős Állami Szervezet
Horvátország	Külföldön Élő Horvátokért Felelős Központi Állami Hivatal		
Lengyelország		Külügyminisztérium, Lengyel Diaszpóra és Határon Túli Lengyelek Kooperációjáért Felelős Osztály	Szenátus, Emigrációs Ügyekért és Határon Túli Lengyelekkel való Kapcsolattartásért Felelős Bizottság
Magyarország		Miniszterelnökség, Nemzetpolitikai Államtitkárság	
Románia		Külügyminisztérium, Külföldön Élő Románokkal való Kapcsolattartásért Felelős Osztály	
Szerbia	Vallás- és Diaszpóraügyi Minisztérium		
Szlovákia		Külügyminisztérium, Külföldön Élő Szlovákokért Felelős Hivatal	
Szlovénia	Külföldön Élő Szlovénekért Felelős Kormányhivatal		

Forrás: Gazsó, 2017: 81.

a pragmatikus, sokkal inkább a szimbolikus jelentőségüknel fogva érdemelnek említést. Ide sorolhatók a nemzeti összetartozás melletti tanúságtételről szóló törvények, amelyek emléknapok kitűzésével hirdetik a határokkal szétszakított nemzet egységét. Ilyen Szlovákiában a július 5-én tartott Külföldi Szlovákok Napja (*Deň zahraničných Slovákov*, 1993 óta); Lengyelországban a május 2-án

tartott Lengyel Diaszpóra és a Határon Túli Lengyelek Napja (*Dzień Polonii i Polaków za Granicą*, 2002 óta); valamint Magyarországon a június 4-én tartott Nemzeti Összetartozás Napja (2010 óta). Mindezek a törvények azért váltak ilyen népszerű diaspórapolitikai gyakorlattá Kelet-Közép-Európában, mert viszonylag egyszerű és békés úton, azaz a jelenlegi államhatárok és a *status quo* megsértése nélkül kezelik a nemzeti kérdést. A jogszabályok mellett számos diaspórát támogató program is létezik. Ezekkel az anyaországok a világban szétszórtnak nemzeti közösségek etnikai reprodukcióját, a diaspóra kulturális, nyelvi, vallási és tárgyi örökségének megőrzését igyekeznek segíteni. A támogatási programok koordinálásáért, valamint a diaspórapolitika irányításáért – mint arra a tanulmányom elején utaltam – különböző állami szinteken működő kormányzati intézmények felelnek (a diaspórapolitikáért felelős állami intézményekről lásd bővebben Rannveig Agunias–Newland, 2011: 71–94).

A MAGYAR DIASZPÓRA ANYAORSZÁGA

Az anyaországi felelősségvállalás egyértelműen megjelent a Magyar Köztársaság 1989-es Alkotmányában: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását” – 1989. évi XXXI. törvény 6. § (3). Ez a kinyilatkoztatás azonban korántsem oldotta meg a nemzeti kérdést. Ellenkezőleg, az államhatárokkal szétszakított kultúrnemzet koncepciójára alapozott anyaországi felelősségvállalás – mint azt fentebb is jeleztem már – sok vitát és fejtorést okozott úgy a hazai, mint a nemzetközi porondon. A vélemények mindmáig megoszlanak annak tekintetben, hogy pontosan milyen politikai stratégiával lehet és kell annak eleget tenni.

A demokrácia első évtizedében az euroatlanti integráció szempontjából legelőnyösebb stratégiának a bilaterális szerződések bizonyultak. A magyar kormány a jó szomszédság és együttműködés jegyében a környező államokkal olyan kétoldalú szerződéseket kötött, amelyek a nemzeti kisebbségek jogainak védelmére vonatkozó passzusokat tartalmaztak.⁶ Szintén még az 1990-es években elkezdtek kialakulni a magyar kormány és a határon túli magyar szervezetek közötti kapcsolattartás fórumai. A Horn-kormány idején létrejöttek az ún. „magyar–magyar csúcstalálkozók”. Ezek intézményesítéseként és kibővítéseként az első Orbán-kormány idején, 1999-ben megalkult a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT), amely 1999 és 2004 között nyolc alkalommal ülésezett. 2004-től 2010-ig, a Magyar Szocialista Párt kormányzása idején – az egyszerűsített honosítás és az annak bevezetéséről szóló 2004. december 5-i népszavazás körüli viták következtében – üléseit szüneteltették. Ez idő alatt megnőtt a szerepe a Kárpát-medencei Magyar

Képviselők Fórumának (KMKF), amelyet első ízben Szili Katalin házelnök hívott össze 2004-ben. Az anyaországi támogatások törvényi alkalmazását és érvényesítését illetően határkének minősíthető a korábban már említett, 2001-ben elfogadott státustörvény, amely egy újfajta jogviszonyt hozott létre a magyar állam és a szomszédos országokban élő magyar egyének között (a magyar státustörvényről, annak előzményeiről és következményeiről lásd bővebben Kántor, 2002; Kántor et al., 2004).

Mint az az eddigiekből kitűnik, az 1989-es rendszerváltást követően kialakult magyarországi nemzetpolitikák elsősorban a szomszédos országokban élő kisebbségi közösségek felé irányultak. A migrációs eredetű diaszpórák közösségei ügyei felmerültek ugyan a nagyobb fórumok – főképp a MÁÉRT és a KMKF – ülésein, azok megvitatása és kezelése csupán egyéni szinten, az egyes szervezeti vezetőkkel folytatott konzultációk révén valósult meg. A diaszpóra anyaországi támogatása kormányzati keretek között csak 2010 után alakult ki. Vitatható ugyan, hogy a második, harmadik és negyedik Orbán-kormány időszakában tapasztalt nemzetpolitikai változások elvi szinten mentek-e végbe, vagy inkább gazdasági jellegűek, tehát elsősorban az anyagi források radikális megnövelésének következményei, az azonban vitathatatlan, hogy a magyar diaszpóra a 2010-es évek folyamán minden korábbinál nagyobb figyelmet és támogatást kapott az anyaországtól. Ezt az új és egyre kiterjedtebbé vált politikai ágazatot négy szinten veszem górcső alá: 1) a törvényhozás szintjén; 2) a döntéshozó testületek és egyeztető fórumok szintjén; 3) a programok szintjén; valamint 4) az anyagi támogatások szintjén.

A törvényhozás szintje

2010-ben, a második Orbán-kormány első évében, mintegy a státustörvényben megfogalmazott nemzetegyesítési törekvések folytatásaként az Országgyűlés elfogadta az ún. kettős állampolgárságról szóló törvényt, amely jogszabályi keretek között tette lehetővé a külhoni magyarok számára a magyar állampolgárság felvételének egyszerűsített eljárását: „[...] kedvezményesen honosítható az a nem magyar állampolgár, akinek felmenője magyar állampolgár volt vagy valószínűsíti magyarországi származását, és magyar nyelvtudását igazolja” – 2010. évi XLIV. törvény 2. § (2). A törvényalkotók értelmezésében ez a jogszabály lehetővé teszi, hogy a külhoni magyarok – legyen szó a szomszédos országokban élőkről vagy a Kárpát-medencén kívüli diaszpóráról – a magyar politikai közösség részévé váljanak. A hatalmon lévők a nemzetegyesítésnek ezt a formáját a nemzetpolitika egyik legfontosabb lépésének tartják. A törvény adta lehetőséggel élve 2018-ra több mint egymillió határon túli magyar vette fel a magyar állampolgárságot. Az egyszerűsített honosítás intézményének szimbolikus jelentéstartalma mellett, pragma-

tikus jelentősége is van (Pogonyi, 2018.). Egyrészt lehetővé teszi a schengeni egyezmény területén érvényes úti okmány megszerzését, mely elsősorban azoknak jelent előnyt, akik az Európai Unió kívüli országok állampolgárai. Másrészt a külhoniak honosításának gyakorlati jelentőségét tovább fokozza a szavazati jog kiterjesztése, tehát a külföldön élő magyar állampolgárok országgyűlési választásokon való részvételének biztosítása. Ez utóbbit a 2011. évi CCIII. törvény tette lehetővé.

A szavazati jog kiterjesztése talán még az egyszerűsített honosításánál is kényesebb téma. A legtöbbet vitatott kérdés e tekintetben az, hogy a külhoniak szavazatai mennyire befolyásolják a választások eredményeit: segítik-e a törvényalkotókat hatalmuk megszilárdításában? Az Orbán-kormány kommunikációjából egyértelműen az derül ki, hogy a külhoni szavazatok igen is számítanak. A sajtónyilvánosság előtt és az egyeztető fórumok ülésein is többször megköszönték már a külföldön élő magyarok voksait, hangsúlyozva, hogy „nélkülük nem lett volna meg a kétharmad”. A számok azonban mást mutatnak. A 2018. évi országgyűlési választások alkalmával külföldről levélben leadott érvényes 225 025 szavazat túlnyomó többsége (96%-a) a Fidesz–KDNP jelöltjeire érkezett ugyan, ez önmagában véve egyetlen mandátumot sem hozott a kormányon lévő pártszövetségnek. Annál nagyobb volt a jelentősége az ún. győzteskompenzációs töredékszavazatoknak, amelyek nélkül a pártkoalíció hét mandátumot is elveszített volna. A külföldről érkező szavazatok területi eloszlását illetően, a levélben leadott listás voksok 64%-a Romániából és Szerbiából érkezett.⁷ Következésképpen a diaszpóra jelentősége e tekintetben eltörpül a szomszédos országokban – kiváltképp Erdélyben és a Vajdaságban – élő kisebbségi közösségek mellett.

Az egyszerűsített honosítás bevezetésén és a szavazati jog kiterjesztésén túl, a 2010-es évek első felében több olyan törvény is született Magyarországon, melyekben hangsúlyozódik az egységes (kulturális) nemzet ideája. Ide sorolható a korábban már említett, Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény, valamint a 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvény, melynek D) cikke megerősíti az anyaországi felelősségvállalás elvét. Ez utóbbit illetően, az 1989-es Alkotmány 6. § (3) szövegében feltüntetett „felelősséget érez” kifejezés helyett – a 2001-ben elfogadott státustörvényhez hasonlóan – a „felelősséget visel” szófordulat jelenik meg, mely nyomatékosítja a magyar kormány tetterekészségét a külhoni magyarok sorsának előmozdítása érdekében.

A döntéshozó testületek, egyeztető fórumok szintje

A nemzetpolitika már a rendszerváltás utáni években intézményesült. A külhoniak támogatásáról első körben az 1990-ben létrejött, Miniszterelnökség keretein belül működő Határon Túli Magyarok Titkársága felelt, amely 1992-

ben Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) néven országos hatáskörű szervvé alakult át. A különböző állami intézmények alá sorolt HTMH egy, a Gyurcsány-kormány idején, 2006-ban hozott közigazgatási reformmal megszűnt. Ezt követően, 2007 és 2010 között a külhoni magyarok kérdésével a Miniszterelnöki Hivatalon belül a Külkapcsolatok és Nemzetpolitikai Ügyek Szakállamtitkárságának Nemzetpolitikai Ügyek Főosztálya foglalkozott. Jelentős változást hozott ezen a téren is a 2010-es választások eredménye. A második Orbán-kormány által kialakított csúcsmínisztériumi rendszer keretében a külhoni magyarok ügye ugyanolyan rangra került, mint bármely más ágazati politika (lásd erről bővebben Kántor, 2013.; Kántor, 2014.). A terület felelőse a miniszterelnök-helyettes lett, mely szerepet 2010-től Semjén Zsolt, a KDNP elnöke tölti be. A konkrét döntéshozói feladatokat a Nemzetpolitikai Államtitkárság látja el, mely 2010 és 2014 között a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, majd annak megszűnését követően, 2014-től a Miniszterelnökség alá tartozik. A külhoni támogatási rendszer egységes és centralizált működtetése érdekében – a 2005-től működő Szülőföld Alap általános jogutódjaként – 2010-ben létrejött egy új állami pénzalap: a négytagú bizottságból álló Bethlen Gábor Alap. *„A Bizottság tagja a nemzetpolitikáért felelős miniszter, a közigazgatás-szervezésért felelős miniszter által kijelölt személy, az államháztartásért felelős miniszter által kijelölt személy, valamint a nemzetpolitikáért felelős államtitkár”* – 2010. évi CLXXXII. törvény 4. § (1). Pénzeszközeinek kezeléséről a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. gondoskodik.

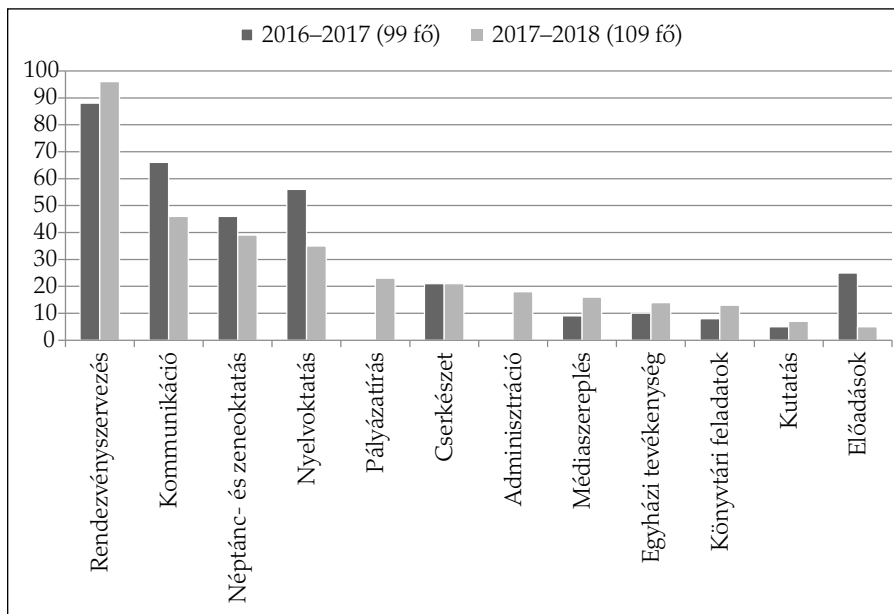
Az egyeztető fórumokat illetően, 2011 októberében megkezdte működését a Nemzeti Regiszter (www.nemzetiregiszter.hu). Ennek az online platformnak az elsődleges célja a külhoni magyarok közvetlen megszólítása, valamint a világban elszórtan élő magyar diaszpórák közösségei saját programjainak és híreinek azonnali közlése. Még ugyanebben az évben, a MÁÉRT mintájára és azzal szoros együttműködésben megalakult az évente ülésező Magyar Diaszpóra Tanács (MDT), mely a magyar kormány és a diaszpóraszervezetek legnagyobb egyeztető fórumává vált. A Várkert Bazár nagytermében tartott MDT-üléseken megközelítőleg 100 intézmény képviselteti magát. Azok a szervezetek, amelyek hivatalosak ugyan az MDT-ülésre, de valamilyen oknál fogva nem tudnak megjelenni, regionális diaszpóraértekezletek keretében konzultálhatnak a diaszpórapolitika magyarországi döntéshozóival, akik rendszeresen látogatják a világ különböző pontjain élő magyar közösségeket. Az MDT után a diaszpóra második legnagyobb fóruma a szintén évente ülésező Hétvégi Magyar Iskolák Találkozója. A Nemzetpolitikai Államtitkárság szervezésében, Budapesten, a Danubius Hotel Flamenco konferenciatermében 2018-tól évente megvalósuló rendezvényre 2019-ben több mint 100 meghívott iskola-vezető és pedagógus érkezett a világ 27 országából. A találkozó célja a tapasztalatcsere: a pedagógusok egymás közötti, valamint a magyarországi szak-

emberekkel és nemzetpolitikai döntéshozókkal folytatott párbeszéde. Az eddigiekben ismertetett egyeztető fórumok – a MÁÉRT, a KMKF, a Nemzeti Regiszter, az MDT budapesti, illetve regionális ülései, valamint a Hétvégi Magyar Iskolák Találkozója – mellett vannak szűkebb körben tartott értekezletek, melyek szintén foglalkoznak a diaszpóra anyaországi támogatásának kérdésével. Ezek közül említést érdemel a tudományos szférából a Magyar Tudományos Akadémia 1996-ban létrehozott Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, valamint a politikai szférából a 2011-ben megalakult Nemzeti Összetartozás Bizottsága (NÖB).

A programok szintje

A 2010-es évek első felében a Nemzetpolitikai Államtitkárság sorra hozott létre diaszpórát érintő programokat. Az MDT 2012. október 8-án tartott második ülésén bejelentették a Julianus Program elindítását. Ennek célja egy olyan kataszter létrehozása, amely egybegyűjti a világban elszórtan található magyar örökségek – magyar vonatkozású épületek, műalkotások, emlékművek, emléktáblák, utcák, könyvtárak, levéltárak és múzeumok – fellelhetőségét. Ez a folyamatosan bővülő kataszter egy, a Nemzeti Regiszter weboldalán elérhető, könnyen kezelhető online világtérképen jelenik meg. Egy évvel később, 2013. november 6-án, az MDT harmadik ülésén bejelentették a Mikes Kelemen Program létrehozását. Ez a kezdeményezés a magyar diaszpóra könyvtári hagyatékát hivatott egybegyűjteni. Azokat a köteteket, amikről a diaszpórában élő magyarok nem tudnak vagy nem kívánnak gondoskodni, a magyar kormány konténerekbe gyűjtve Magyarországra szállíttatja. Az így összegyűlt hagyaték kiválogatásával, és későbbi méltó felhasználásával az Országos Széchenyi Könyvtárat bízták meg. 2015-ben a Magyar Nemzeti Levéltár is bekapcsolódott a munkába, ezzel a gyűjtés kiterjedt a levéltári dokumentumokra is. Szintén 2013-ban indult a Kőrösi Csoma Sándor Program (KCSP), melynek elsődleges célja a diaszpórában élők nemzeti identitásának, nyelvi és kulturális ismereteinek ápolása, valamint Magyarországgal való kapcsolatainak erősítése. A program keretében a Nemzetpolitikai Államtitkárság az első évben megközelítőleg 50, majd az azt követő években körülbelül 100 ösztöndíjast küldött ki a világ különböző pontjaira, hogy a rájuk igényt tartó magyar diaszpóraszervezetek közösségépítő munkáját segítsék. A magyarországi diaszpórapolitika sikerprogramjaként is emlegetett KCSP-t – annak sajátos jellegénél fogva – elsősorban a benne részt vevők tevékenységei alapján lehet értelmezni. Ennek érdekében készítettem egy kérdőíves kutatást, melynek során két egymást követő tárgyévben az összes kiküldetést teljesített KCSP-ösztöndíjast lekérdeztem (a kutatás eredményiről lásd bővebben Gázsó, 2018.).

1. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei (két évad összehasonlítása)

Forrás: Gazsó, 2018: 105.

A két vizsgált tárgyévben a KCSP-ösztöndíjasok legfőbb tevékenységei a következők voltak: 1) rendezvényszervezés, mely minden régió esetében az első helyen szerepelt, mindkét tárgyévben; 2) diaszpórában működő magyar nyelvű médiumok kommunikációs tevékenységeinek segítése, mely Nyugat-Európában kiváltképp nagy jelentőséggel bír; 3) magyarnyelv-oktatás, különösen a déli féltekén; 4) néptánc- és zeneoktatás, főképp Dél-Amerikában. Mindemellett külön hangsúlyozandó a cserkészlet szerepe az Egyesült Államokban. A tárgyévek közötti eltérések tekintetében fontos kiemelni továbbá a pályázatírás és az adminisztráció – mint új munkaköri kategóriák – megjelenését, melyek kiváltképp nagy jelentőséggel bírtak Nyugat-Európában. Ezeket az új feladatokat nagy valószínűséggel a magyarországi diaszpórapolitika idézte elő, konkrétan a diaszpóraszervezetek és a hétvégi iskolák támogatására 2018-ban kiírt külön pályázatok, melyekre a későbbiekben még visszatérek.

Nemzetközi szinten a diaszpórában élők anyaország-orientációjának és nemzeti identitásának erősítését szolgáló egyik legelterjedtebb gyakorlat az ún. birthright program. Ez lényegében az óhazába történő utazás támogatását jelenti, amely az esetek többségében oktatási, turisztikai és más egyéb elemeket is tartalmaz. A birthright programoknak köszönhetően a külföldi fiataloknak lehetősége nyílik közelebbről megismerni anyaországukat, annak látvá-

nyosságait, kultúráját, történelmét, nyelvét, illetve adott esetben a többségi társadalmat összetartó vallást is. Izrael és Örményország klasszikus eseteit nyújtják ennek a támogatási formának: az 1999 óta működő Taglit-Birthright Izrael (www.birtherightisrael.com), valamint a 2003-ban létrehozott Birthright Armenia (www.birtherightarmenia.org) programok ezt a célt szolgálják. Részben ezeknek a klasszikus diaszpórapolitikai gyakorlatoknak a mintájára, a külföldön élő magyarok számára is létrehoztak különféle birthright programokat. Ezek egy részét ráadásul nem is az anyaország kezdeményezte, hanem maguk a diaszpóraszervezetek. A torontói székhelyű Rákóczi Alapítvány (www.rakoczi.ca) 1994 óta működteti a Magyarságismereti Mozgótábor – Diákok Határok Nélkül elnevezésű programot, melynek keretében eddig megközelítőleg 2500 erdélyi, felvidéki, vajdasági, kárpátaljai és horvátországi magyar középiskolás táborozott Magyarországon. Szintén a diaszpórából induló kezdeményezés a ReConnect Hungary – Magyar Birthright Program, melyet a New York-i székhelyű Magyar Emberi Jogok Alapítványa (HHRF, www.hhrf.org) indított el 2012-ben. Célja a másod- és harmadgenerációs, Észak-Amerikában élő, 18 és 26 év közötti magyar leszármazottak Magyarországra utaztatása, és az itt élő rokonaikkal való találkozásuk lehetővé tétele. Ezek a programok említésszerűen megjelennek a *Magyar diaszpórapolitika. Stratégiai irányok* című keretdokumentumban és az MDT üléseinek zárónyilatkozataiban is. Megvalósításukat a magyar állam anyagilag is támogatja. Mindemellett léteznek olyan birthright programok is, melyek magyarországi kezdeményezésből jöttek létre. Ezek közül talán a legnagyobb múlttal a Vendégségben Magyarországon – külhoni magyar fiatalok találkozója bír, melyre először 1996-ban, a millezentesáriumi rendezvények keretében került sor, a fővárosi önkormányzat szervezésében. Ettől kezdve a résztvevők köre fokozatosan bővült: míg az első években csak a szomszédos országokból érkeztek csoportok, később Nyugat-Európából és a tengerentúlról is jöttek magyar származású fiatalok. A Vendégségben Magyarországon a második Orbán-kormány idején megújult: 2011 és 2015 között a Nemzetpolitikai Államtitkárság támogatásával és a Hungarofest Nemzeti Rendezvényszervező Nonprofit Kft. szervezésében valósult meg. Az évek során több mint tízezen vettek rajta részt. Szintén a birthright programok sorában említendő az a kezdeményezés, amely a diaszpórában élő fiatalok magyarországi táboroztatását a Határtalanul! program kibővítésével kívánta megoldani. Ez utóbbi program 2010 óta működik abból a célból, hogy a magyarországi iskolák tanulói részben állami támogatásból legalább egyszer részt vegyenek egy, a szomszédos országok magyar lakta területeire szervezett osztálykiránduláson, melynek során személyes tapasztalatokra tehetnek szert a külhoni magyarságról. Az ötlet, hogy ezt a programot ki lehetne bővíteni a diaszpórára az MDT 2015-ben tartott ötödik ülésén merült fel a diaszpóraszervezeti vezetők részéről. Ennek megvalósítása érdekében jött létre 2016-ban a

Diaszopóra- és Szórványprogram, melynek lebonyolításával a magyar kormány a Rákóczi Szövetséget (www.rakocziszovetseg.org) bízta meg. Az első évek sikereire való tekintettel a kezdeményezés 2018-tól Diaszpóra Program néven folytatódott. A Rákóczi Szövetség évente megközelítőleg ezer 10 és 29 év közötti diaszpórában élő magyar fiatal Kárpát-medencei látogatását bonyolítja le. A programban résztvevők 5–10 napos tematikus tanulmányutak (farsang, pünkösd-juniális, Gloria Victis, advent) és nyári táborok (néptánc tábor, anyanyelvi tábor, sporttábor stb.) közül választhatnak.

A kulturális és nyelvi azonosságtudatot erősítő programok sorából nem maradhatnak ki a Balassi Intézet (www.balassiintezet.hu) tanulmányi ösztöndíjprogramjai sem. A nagy múltú és a nemzetközi szinten is jelen lévő intézmény magyar nyelvi és magyarságismereti képzésein több száz külföldről érkező, magyar származású, 18 és 25 év közötti fiatal vett már részt a magyar állam finanszírozásával. A Balassi Intézet 2016 nyarán ugyan jogutódlással megszűnt, de szakmai munkáját a Külgazdasági és Külügyminisztérium Külföldi Magyar Intézetekért és Nemzetközi Oktatási Kapcsolatokért Felelős Helyettes Államtitkársága viszi tovább.

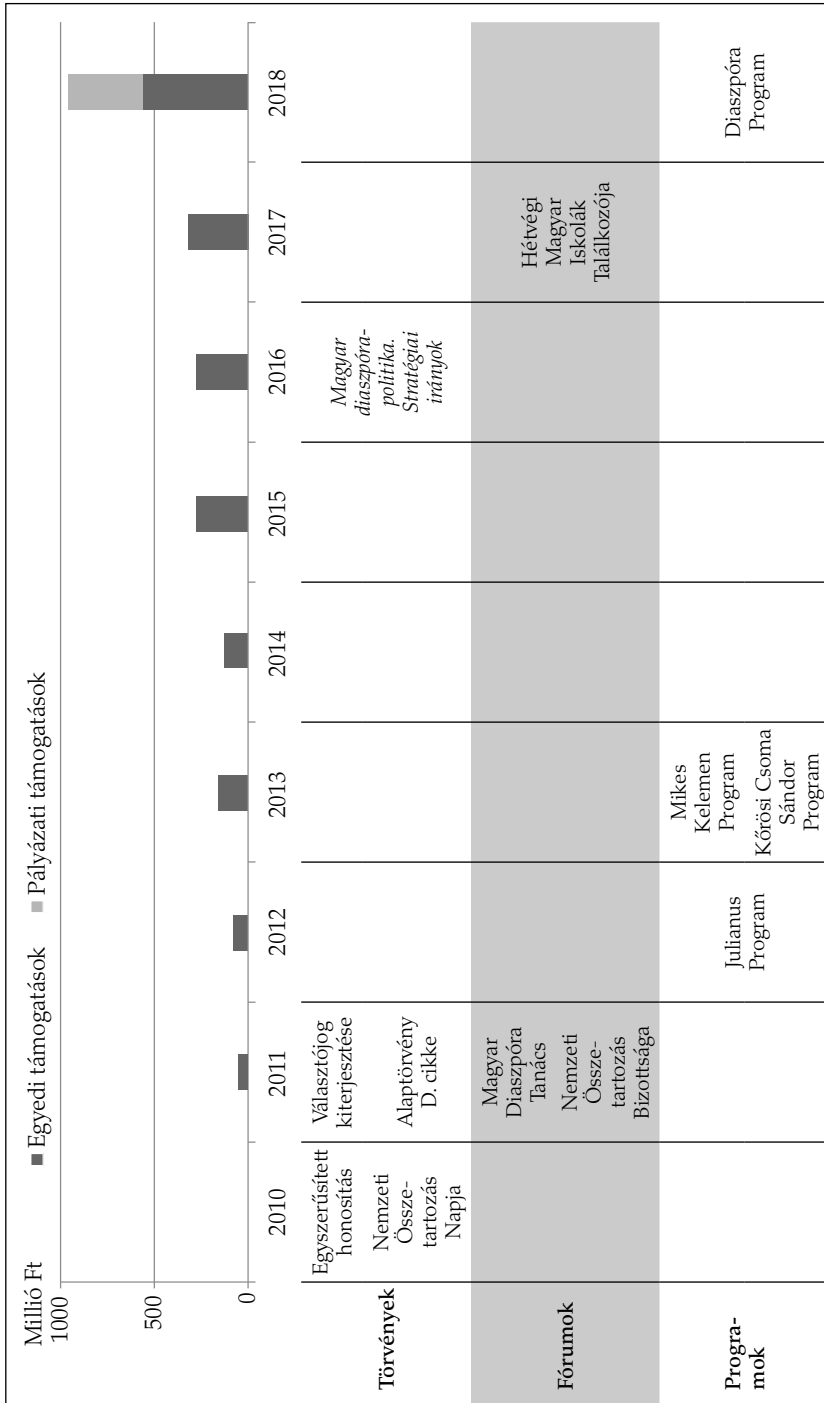
Végezetül, a diaszpóra és az anyaország közötti kapcsolatok erősítését segítő programok közül érdemes még megemlíteni a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) 2009-ben Lendület (www.mta.hu/lendulet) néven elindított tudás transzfer programját. Ennek legfőbb célja az akadémiai intézmények és egyetemi keretek között működő kutatócsoportok dinamikus megújítása nemzetközileg kimagasló teljesítményű magyar kutatók és fiatal tehetségek külföldről történő hazahívásával, illetve itthon tartásával.

Az anyagi támogatások szintje

A nemzetpolitika 2010 utáni átalakulása talán legszembetűnőbben anyagi kereteinek radikális megnövelésében mutatkozott meg. A költségvetésről szóló nyilvános adatok alapján, míg a 2000-es évek végén a magyar állam kevesebb mint évi 10 milliárd forintot fordított a külhoniak támogatására, addig a 2010-es évek második felére ez az összeg meghaladta az évi 70 milliárd forintot (Sipos, 2017.; vö: *Nemzetpolitikai eredmények 2010–2018*, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárság és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. 2018-ban kiadott közös impresszuma). A politikai döntéshozók a nemzetpolitika intézményrendszerének átszervezését is ezzel a nagyléptékű anyagi növekedéssel indokolták. Az új struktúra ugyanis elvben átláthatóbbá tette az anyaországi támogatásokat. Ennek ellenére, az anyagi források pontos meghatározása, elosztásának feltárása több szempontból is nehézségbe ütközik. Már az is kérdésként merül fel ugyanis, hogy egyáltalán mi számít nemzetpolitikai célú

kiadásnak: a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. által kiutalt összegek; vagy ezzel együtt az összes állami intézmény külfoniak felé irányuló támogatási programjának költsége; esetleg még ezeknek az intézmények a működtetése és fenntartása is? A különböző számítások eltérő eredményekhez vezetnek, annyi azonban bizonyos, hogy a nemzetpolitikára szánt keretösszeg túlnyomó részét a kormány a szomszédos országokban élő, főképp erdélyi, kárpátaljai, felvidéki és vajdasági magyar kisebbségi közösségek támogatására fordítja. Az összköltségek növelésével azonban a diaszpórának is egyre több pénz jutott: 2018-ban megközelítette az évi egymilliárd forintot, mely részben az egyedi támogatásokból, részben a KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei kapcsán korábban említett, diaszpóra támogatására 2018-ban kiírt pályázatokból tevődött össze. Ez utóbbi támogatási formára már az MDT hetedik ülésének 2017. november 9-én kelt zárónyilatkozatában is utaltak: „A Magyar Diaszpóra Tanács tagjai [...] Örömlüknek adnak hangot annak kapcsán, hogy a diaszpóraszervezetek működésének és folyamatos fejlesztésének biztosítása érdekében a jövő évtől külön pályázati kiírás keretében valósul meg a világban működő magyar szervezetek támogatása.” Ebben a formában a 2018. évben a diaszpóraszervezeteket 300 millió, míg a magyarnyelv-oktatást végző intézmények külön 100 millió forint értékben kaptak támogatást az anyaországtól. Figyelembe véve, hogy a hétvégi magyar iskolák legtöbbször egy nagyobb szervezet részét képezik, és csak ritkán működnek különálló intézményként, a 2019. évtől a diaszpóra támogatására kiírt pályázatokat összevonták, keretösszegét félmilliárd forintban határozták meg. Az érintett intézmények a következő kategóriákban nyújthatnak be pályázatot: 1) kulturális, családi, egyházi, cserkész, ifjúsági és sport programok; 2) szervezetek, intézmények működése, közösségi célokat szolgáló fejlesztések és ingatlanberuházások; 3) írott és elektronikus média és könyvkiadás; 4) anyanyelvi oktatásra irányuló tevékenységek. Minden pályázó pályázati tárgyaként egy, összesen legfeljebb két pályázatot nyújthatott be. A diaszpóra anyagi támogatásának régiók szerinti eloszlását illetően, 2011 és 2018 között a legtöbb egyedi támogatást a nyugat-európai diaszpóraszervezetek kapták: a nyolc év alatt összesen majd 932 millió forintot. A régión belül kiemelkedő jelentőséggel bírnak az ausztriai, németországi és svédországi szervezetek. A fent említett összeg több mint háromnegyedét (75,9%-át) ők kapták. A feljük irányuló támogatások összege esetenként meghaladta az 50 millió forintot is. Észak-Amerikában, valamint a déli féltekén ennél jóval kevesebb (343 millió, illetve 575 millió forint) volt a támogatások összértéke a vizsgált nyolc év alatt. A 2018-ban kiírt külön pályázatok 400 millió forintos keretösszege ettől kissé eltérően oszlott meg. A pályázati támogatások majd fele Észak-Amerikába ment, míg Nyugat-Európába csak 40%, a déli féltekére pedig 10% jutott.⁸

2. ábra. Magyarország diasztopolitikai gyakorlatai a 2010-es években

Forrás: Saját készítés a szövegben megjelenített források alapján

KÖVETKEZTETÉSEK

Kelet-Közép-Európában a migrációs eredetű diaszpóráközösségek támogatáspolitikája szorosan kötődik a határváltoztatások következtében kialakult ún. őshonos kisebbségi közösségek támogatásához. Ez utóbbi jelentősége erőteljesen megnőtt az 1989–1991-es rendszerváltásokat követően. A szocializmusból kilábaló és a demokrácia felé haladó országok többségében az európai integráció eszméje mellett újra égetővé vált a nemzeti kérdés, azaz az állam területi és a nemzet elképzelt határainak egybe nem eséséből fakadó probléma. A diaszpórapolitika (*diaspora policy*) lényegében az erre a problémára megoldást kereső politikai ágazatból, azaz a nemzetpolitikából (*kin-state policy*) nőtte ki magát. A régió viszonyait meghatározó történelmi, politikai és kulturális sajátosságokból kifolyólag a különböző kelet-közép-európai anyaországok diaszpórapolitikai gyakorlatai mutatnak némi hasonlóságot, kiváltképp a törvényhozás szintjén. Az anyaországi felelősségvállalás alkotmányos kinyilatkoztatása, a külhoniak felé irányuló kedvezménytörvények bevezetése, az egyszerűsített honosítás intézményesítése, valamint a szavazati jog külföldön élő állampolgárookra való kiterjesztése különböző formákban, esetenként eltérő kötelezettségeket és jogokat előírva ugyan, de a legtöbb kelet-közép-európai országban megjelentek.

Magyarország esetében az 1989-es Alkotmány (1949. évi XX. törvény módosítása) hatodik paragrafusának harmadik bekezdésében megfogalmazott anyaországi felelősségvállalásnak kezdetben a szomszédos államokban élő magyar kisebbségek támogatásával igyekeztek eleget tenni az egymást követő kormányok. Kifejezetten a Kárpát-medencén kívül élő diaszpóráközösségekre vonatkozó támogatáspolitikát csak 2010 után alakult ki. Az ebben az évtizedben megvalósult diaszpórapolitikai gyakorlatok – az államhatárokkal szétszakított magyar nemzet közjogi újraegyesítésének eszközeként bevezetett új jogszabályok, az anyaországi kapcsolattartás megerősítését szolgáló egyeztetető fórumok, a diaszpóra materiális értékeinek megőrzését, valamint közösségépítő tevékenységeit erősítő programok és anyagi támogatások – sokrétűsége miatt Magyarország diaszpórapolitikája több ideáltípushoz is igazodik: jogkiterjesztő és kapacitásépítő politikaként egyaránt értelmezhető. Itt azonban fontos hangsúlyozni, hogy a diaszpóra és az anyaország kapcsolata nem állandó, hanem folyamatosan változó. A geopolitikai viszonyok átrendeződése, egy gazdasági válság vagy egy kormányváltás teljes stratégiai irányváltást is eredményezhet ezen a téren. A diaszpórapolitikák változó jellege kiváltképp nagy jelentőséggel bír azoknál a diaszpóráközösségeknél, amelyek szervezeti életében az anyaország szimbolikus és pragmatikus jelenléte felerősödött. A diaszpóraszervezetek ugyanis függővé válhatnak az anyaországi támogatásoktól, amelyek csökkenése, átalakulása vagy irányváltása esetén intézményes kereteik és közösségépítő tevékenységeik fenntarthatósága kérdésessé válhat.

JEGYZETEK

- ¹ A globalizációról, valamint a történelem végét, illetve egy új korszak kezdetét hirdető, XX. század utolsó évtizedében megjelent elméletekről – a teljesség igénye nélkül – lásd Fukuyama, 1992; Back, 1999; Castells, 1996 és 1997; 1998.
- ² Az őshonos és a migrációs eredetű kisebbségi közösségek elméleti megkülönböztetéséről, valamint a magyar diaszpórák közösségek kialakulásának és intézményesülésének történetéről lásd Clifford, 2000; Brubaker, 2005; Kovács, 2005; Gazsó, 2016.
- ³ A nacionalizmus dichotómiájáról, kultúrnemzeti vs. államnemzeti, keleti vs. nyugati vetületeinek elméletei megkülönböztetéséről lásd Meinecke, 1908; Kohn, 1944; Plamenatz, 1973; Szűcs, 1974; Anderson, 1983; Smith, 1989.
- ⁴ Lásd az 1989-es magyar alkotmány 6. paragrafusa; az 1991-es román alkotmány 7. paragrafusa; az 1991-es szlovén alkotmány 5. paragrafusa; az 1991-es macedón alkotmány 49. paragrafusa; az 1991-es horvát alkotmány 10. paragrafusa; az 1996-os ukrán alkotmány 12. paragrafusa; az 1997-es lengyel alkotmány 6. paragrafusa; a 2001-es szlovák alkotmány 7/a paragrafusa.; Vö: Halász–Majtényi, 2002.
- ⁵ Lásd az 1997. évi LXX. törvény a külhoni szlovákokról; az 1998. évi CL. törvény a világ bármely részén élő románoknak biztosított támogatásról; a 2000. évi XXX. törvény a Bolgár Köztársaságon kívül élő bolgárokról; a 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról; a 2005. évi CDLXXIV. törvény a határon kívül élő szlovákokról; a 2006. évi XLIII. törvény a Szlovén Köztársaság és a határain kívül élő szlovének kapcsolatainak szabályozásáról; a 2007. évi CLXXX/1280. törvény a Lengyel Igazolványról; a 2009. LXXXVIII. törvény a diaszporáról és a régióban élő szerbekről; a 2011. évi CXXIV. törvény a Horvát Köztársaság és a határain kívül élő horvátok kapcsolatairól; Vö: Pogonyi et al., 2010.
- ⁶ A kétoldalú szerződésekről, valamint azok nemzeti kisebbségek jogainak védelmére vonatkozó passzusairól lásd a *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle* 1996. évben megjelent 2. évfolyamának 6. Alapszerződések alcímű tematikus lapszámát. Letöltés helye: www.jakabffy.ro; letöltés ideje: 2018. 12. 12.
- ⁷ A levélben leadott listás szavazatokra vonatkozó adatokról lásd a Nemzeti Választási Iroda hivatalos weboldalán közzétett adatokat: www.valasztas.hu; letöltés ideje: 2018. 12. 12.
- ⁸ A diaszpóra felé irányuló egyedi és pályázati támogatások feltételeiről és elosztásának részleteiről lásd a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. hivatalos weboldalán közzétett adatokat: www.bgazrt.hu.

IRODALOM

- Anderson, Benedict (2006): *Elképzelt közösségek: Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről* [1983, ford. Sonkoly Gábor]. Budapest, L'Harmattan–Atelier.
- Back, Ulrich (1999): *What Is Globalization?* Cambridge, Polity Press.
- Brubaker, Rogers–Feischmidt Margit–Fox, Jon–Grancea, Liana (2011): *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban* [2006, ford. Berényi Gábor–Boris János–Károlyi Júlia]. Budapest, L'Harmattan.

- Brubaker, Rogers (2005): The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 28, No. 1, 1–19., <https://doi.org/10.1080/0141987042000289997>.
- Brubaker, Rogers (2006): *Nacionalizmus új keretek között* [1996, ford. Erdősi Péter]. Budapest, L'Harmattan–Atelier.
- Cartledge, Bryan (2011): *The Will to Survive: A History of Hungary*. London, Hurst and Company.
- Castells, Manuel (1996; 1997; 1998): *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I, II, III. Oxford, Blackwell.
- Clifford, James (2000): Diaszpóra [1994, ford. Karádi Éva]. *Magyar Lettre Internationale*, Vol. 6, No. 39, 12–17.
- Csepeli György–Örkény Antal (1996): A magyar nacionalizmus változó arca. In: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI. 273–274.
- Csergő Zsuzsa–Goldgeier, James M. (2018): Nacionalista stratégiák és európai integráció [2004. ford. Kovács Eszter]. *Regio*, Vol. 26, No. 2, 5–56., <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v26i2.208>.
- Feischmidt Margit–Glózer Rita–Ilyés Zoltán–Kasznár Veronika Katalin–Zakariás Ildikó (2014): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, L'Harmattan.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. New York, Free Press.
- Gamlen, Alan–Cummings, Michael–Vaaler, Paul M.–Rossouw, Laura (2013): Explaining the Rise of Diaspora Institutions. *IMI Working Papers Series* 78. Letöltés helye: <https://www.migration-institute.org/publications/wp-78-13/@download/file>; letöltés ideje: 2019. 12. 10., <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1409163>.
- Gazsó Dániel (2015/a): Volt egyszer egy Trianon. *Valóság*, Vol. 58, No. 8, 70–88.
- Gazsó Dániel (2015/b): Egy definíció a diaszpórákutatók margójára. *Kisebbségkutatás*, Vol. 24, No. 2, 7–33.
- Gazsó Dániel (2016): A magyar diaszpóra fejlődéstörténete. *Kisebbségi Szemle*, Vol. 1, No. 1, 9–35.
- Gazsó Dániel (2017): Diaspora Policies in Theory and Practice. *Hungarian Journal of Minority Studies*, Vol. 1, 65–87.
- Gazsó Dániel (2018): A Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasainak tevékenységei. *Kisebbségi szemle*, Vol. 3, No. 3, 103–116.
- Halász Iván–Majtényi Balázs (2002): Constitutional Regulation in Europe on the Status of Minorities Living Abroad. *Minorities Research*, Vol. 4, 135–144.
- Kántor Zoltán–Majtényi Balázs–Ieda, Osamu–Vizi Balázs–Halász Iván (eds.) (2004): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Sapporo, Hokkaido University–Slavic Research Center.
- Kántor Zoltán (2014): *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kántor Zoltán (szerk.) (2002): *A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Kántor Zoltán (szerk.) (2013): *Nemzetpolitikai alapismeretek*. Budapest, Nemzeti Köszolgálati és Tankönyvkiadó.
- Kohn, Hans (1944): *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. New York, The Macmillan Company.

- Kovács Eszter (2018): Magyar diaszpórapolitika 1990 után az állam és a diaszpóra perspektívájából (doktori értekezés). Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Letöltés helye: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1131314/file/Kovacs_Eszter_disszertacio; letöltés ideje: 2019. 12. 10.
- Kovács Nóra (szerk.) (2005): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kymlicka, Will (2001): Igazságosság és biztonság – A kisebbségi nacionalizmus kezelésének kritériumai nyugaton és keleten [2004, ford. Karnis Andrea]. *Fundamentum*, Vol. 5, No. 3, 5–26.
- Meinecke, Friedrich (1908): *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München, R. Oldenbourg.
- Plamenatz, John (1973): Two Types of Nationalism. In: Kamenka, Eugene (ed.): *Nationalism: the Nature and Evolution of an Idea*. Canberra, Australian National University Press. 22–37.
- Pogonyi Szabolcs–Kovács M. Mária–Körtvélyesi Zsolt (2010): The Politics of External Kin-State Citizenship in East Central Europe. *EUDO Citizenship Observatory* 8. Letöltés helye: <http://eudo-citizenship.eu/docs/ECEcompreport.pdf>; letöltés ideje: 2019. 12. 10.
- Pogonyi Szabolcs (2018): Határon túli állampolgárság: státusz és szimbólum. *Regio*, Vol. 26, No. 4, 219–258., <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v26i4.239>.
- Rannveig Agunias, Dovelyn–Newland, Kathleen (eds.) (2011): *Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development. A Handbook for Policymakers and Practitioners in Home and Host Countries*. International Organization for Migration – Migration Policy Institute. Letöltés helye: https://publications.iom.int/system/files/pdf/diaspora_handbook_en_for_web_28may2013.pdf; letöltés ideje: 2019. 12. 10., <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.799909>.
- Romsics Ignác (2017): *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Sipos Zoltán (2017): Határon túli támogatások. Átlátszó Erdély, 2017. március 3. és 20. Letöltés helye: <https://atlatszo.ro/tamogatasok/befektetesek/hataron-tuli-tamogatasok-2-az-allando-tetek-es-a-legjobb-baratok/>; letöltés ideje: 2019. 12. 10.
- Smith, Anthony D. (1989): The Origins of Nations. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 12, No. 3, 340–367., <https://doi.org/10.1080/01419870.1989.9993639>.
- Smith, Anthony D. (1995): *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge, Polity Press.
- Szűcs Jenő (1974): *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Waterbury, Myra A. (2014): Making Citizens Beyond the Borders: Nonresident Ethnic Citizenship in Post-Communist Europe. *Problems of Post-Communism*, Vol. 61, No. 4, 36–49., <https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216610403>.